

ge yönetimi temsilcisinin katıldığı bir ıslah heyeti teşkil edildi. 1910'da ikinci defa teşkil edilen ıslah heyetinin kararıyla Kayrevan, Sûse, Sefâkus, Tûzer ve Kafsa'da Zeytûne'ye bağlı beş şube açıldı. 1912'de yapılan, medrese sisteminin ele alındığı eğitim şûrasında ibtidâiyye, mütevasıta ve âliye olmak üzere üç kademedene meydana gelen sistem kabul edildi. 1924'te yine bazı düzenlemeler yapıldı. 1930'da gerçekleştirilen toplantıda başlarında Başvezir Halîl Bû Hâcib ve Şeyhülislâm Ahmed Bayram'ın bulunduğu, ülkenin müslüman ve Arap karakterinin korunmasını, Zeytûne'de eğitim ve öğretimin eskisi gibi devam etmesini düşünen muhafazakârlarla Zeytûne'de eğitimin yeniden düzenlenmesini isteyen Mâlikî başmüftüsü Muhammed Tâhir İbn Âşûr'un liderliğindeki ıslahçılar arasında şiddetli tartışmalar yaşandı. 1932'de İbn Âşûr'un hükümet adına Zeytûne'nin ve bağlı birimlerin idaresiyle görevlendirilmesi dengeyi ıslahçıların lehine çevirdi. İbn Âşûr, *Eleyse's-şubhu bi-karib* adlı eserinde ortaya koyduğu, Zeytûne Medresesi'ndeki öğretimin ıslahı planını uygulamaya başladı. Camide eğitim işleri için kurulan nezâretü'l-ilmiyyenin yerini meclisü'l-ıslah aldı. Ders okutacak müderrisler üç gruba ayrıldı; birinci grupta otuz, ikinci grupta on iki, üçüncü grupta elli müderris görevlendirildi. Bir buçuk yıl sonra istifa eden başmüftü İbn Âşûr 1945'te tekrar aynı göreve getirilince idarî, ilmi ve pedagojik bakımdan önemli yenilikler gerçekleştirildi. Zeytûne'nin şube sayısı ikisi Cezayir'de olmak üzere yirmiyeye ulaştı, kızlar için özel bir medrese açıldı. Neticede müderrislerin sayısı arttığı gibi talebelerin sayısı da 3000'den 25.000'e ulaştı. 1946'da müfredatı riyâzî ve tabîî ilimler, tarih, coğrafya ve felsefeyle ilgili dersler konuldu. Öğretimin modernleştirilmesi yolunda atılan en önemli adım Zeytûne'de 1951'de eş-Şu'betü'l-asriyye'nin açılması oldu. Bu şubede Arapça'nın yanında Fransızca ve İngilizce de öğretiliyordu. Yeniliklerin ardından Zeytûne'de eğitim ve öğretim gelişti, mezunlar Tunus'un her tarafına yayıldı. Ülkenin camilerinde görev yapan imam ve hatiplerin hemen hemen tamamı Zeytûne Medresesi mezunuydu. Fas, Trablus, Cezayir ve Moritanya'da da faaliyette bulunan görevliler vardı. Zeytûnî nisbesiyle anılan bu âlimler Tunus'ta seçkin bir konuma sahipti. Mescid ve camilerde imamlık, müderrislik ve vâizlik yaptıkları gibi kendisine alım satım, kira ve nikâh akidlerini yapma yetkisi de verilmişti. Bunların arasında büyük edip ve şairler çıkmıştır.

İbn Ebû'd-Diyâf, müfessir ve Sünnî ıslahatçı geleneğin başlıca temsilcisi Muhammed Tâhir İbn Âşûr, oğlu Muhammed Fâzıl İbn Âşûr, şair ve edip Mahmûd Kabâdû, 1906'da Fransız emperyalizmine karşı Tûnisü'l-fetât hareketini başlatan Ali Baş Hanbe, Fransızlar'a karşı Tunus'un bağımsızlığı fikrini savunan siyaset adamı Abdülazîz b. İbrâhim es-Seâlibî, devlet adamı, tarihçi ve şair Ebû'l-Kâsım eş-Şâbbî, Osmanlı hâkimiyetinin son devrinde ve işgal döneminde Zeytûne'de yetişen meşhur âlim, fikir ve siyaset adamlarının başında gelir. Fransız sömürgeci idaresine karşı başlatılan millî hareketin liderlerinin çoğu bunların arasından çıkmıştır. Hüseyinler döneminden itibaren önemli görevlere getirilen ve devlet işlerinin yürütülmesinde etkili olan Zeytûne âlimleri Tunus Devleti'nin kurulması sırasında da önemli katkılarda bulunmuşlardır. Cezayir ıslah hareketinin ilk ve en önemli temsilcisi Abdülhamîd b. Bâdis de Zeytûne Medresesi'nde yetişmiştir. Yaklaşık on üç asır boyunca kesintisiz eğitim vermeyi başaran, XIX. yüzyılda bir üniversite statüsü kazanarak İslâm dünyasının en önemli öğretim kurumları arasına giren Zeytûne Camii'nde yürütülmekte olan eğitim-öğretim faaliyeti, 1956'da Tunus'un bağımsızlığını kazanmasının ardından kurulan Zeytûne Üniversitesi'ne (el-Câmiatü'z-Zeytûniyye) nakledildi. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren devlet tarafından Zeytûne mezunlarına karşı şiddetli bir baskı uygulandı. Memuriyetlerine engeller konuldu, itibarları zedelendi ve büyük sıkıntılarla karşılaştılar. Bunların pek çoğu Doğu ve Batı ülkelerine sığınmak zorunda kaldı.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Arab, *Tabakâtü 'ulemâ'i İfrîkiyye ve Tûnis* (nşr. Ali eş-Şâbbî – Nuaym Hasan el-Yâfi), Tunus 1968, s. 212, 215, 217, 223-226; Ebû Bekir el-Mâlikî, *Riyâzü'n-nüfûs* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1951, I, 162-166, 323-324; Bekrî, *el-Mesâlik*, II, 697-699; İbn Ebû Dînâr, *el-Mû'nis fi ahbâri İfrîkiyye ve Tûnis*, Beyrut 1993, tür.yer.; Hüseyin Hoca, *Zeylû Beşâ'iri'l-imân bi-fütûhâti Âli 'Osmân* (nşr. Tâhir el-Ma'mûrî), Libya-Tunus, ts. (ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-kitâb), s. 45-47, 167-305; Ahmed Fikrî, *Mescidü'z-Zeytûneti'l-Câmi' fi Tûnis*, Kahire 1953; M. Hidir Hüseyin, *Tûnis ve Câmi'u'z-Zeytûne* (nşr. Ali Rızâ et-Tûnisî), Dimaşk 1391/1971, s. 7-10, 16, 31-41, 44-127; Muhammed b. Osman el-Haşâişî, *Târîhu Câmi'i'z-Zeytûne* (nşr. Cîlânî b. Yahyâ), Tunus 1973; Tâhir el-Ma'mûrî, *Câmi'u'z-Zeytûne ve medârisü'l-ilm fi'l-'ahdeyni'l-Haşi ve't-Türki*, Trablus 1980, s. 45-78; Muhammed b. Hoca, *Târîhu me'âlimi't-tevhîd fi'l-kadîm ve'l-cedid* (nşr. Hammâdî es-Sâhilî – Cîlânî b. Yahyâ), Beyrut 1985, s. 41-115; Sâdik ez-Zemerî, *A'lâm Tûnisiiyyûn* (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1986, tür.yer.; R. Brunschwig,

Târîhu İfrîkiyye fi'l-'ahdi'l-Haşi (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1988, II, 299-311, 374-386; Tâhâ el-Velî, *el-Mesâcid fi'l-Islâm*, Beyrut 1409/1988, s. 558-601; Tâhir Muzaffer el-Amîd, *Âşârü'l-Mağrib ve'l-Endelûs*, Bağdad, ts. (Câmiatü Bağdâd), s. 103-109; M. Aziz b. Âşûr, *Câmi'u'z-Zeytûne*, Tunus 1991, s. 90-112; Muhammed Bûzeyne, *Meşâhirü't-Tûnisiiyyûn*, Tunus 1992, tür.yer.; A. H. Green, *el-'Ulemâ'ü't-Tûnisiiyyûn: 1873-1915* (trc. Hafnâvî Amâiriyye – Esmâ Muallâ), Tunus 1416/1995, tür.yer.; Muhtâr el-Ayyâşî, *ez-Zeytûne ve'z-Zeytûniyyûn fi târihi Tûnis'i'l-mu'âşır (1883-1958)*, Tunus 2003; Khalife Chater, "Zaytûna", *EP* (İng.), XI, 488-490; Cevâd Tercümân, "ez-Zeytûne (el-Mescidü'l-Câmi'î)", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2004, X, 488-492.

İSMAİL YİĞİT

ZEYYÂNÎ (الزَّيَّانِي)

Ebû'l-Kâsım (Belkâsım)
b. Ahmed b. Muhammed
b. Ali b. İbrâhim ez-Zeyyânî
(ö. 1249/1833)

Faşlı devlet adamı, tarihçi
ve seyyah.

1147'de (1734) Fas şehrinde doğdu. Berberî Sanhâce'nin kollarından Zeyyân kabilesine mensuptur. Fas şehrinin cami ve medreselerinde Muhammed b. Hasan el-Bennânî, Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî, Ahmed b. Tâhir eş-Şarkî, Muhammed b. İbrâhim ve Ebû Hafs Ömer el-Fâsî gibi âlimlerden tefsir, hadis, fıkıh, mantık, nahiv ve lugat ilimlerini tahsil etti. Tarih, neşb, coğrafya ve simya alanına ilgisi, Mevlây İsmâil'in sarayında imamlık yapmış olan ve bu alanlarda zamanının en meşhuru sayılan dedesi Ali b. İbrâhim'den kalan kitaplarla başladı. Ülkedeki taht kavgası ve karışıklıklardan uzaklaşmak isteyen babasıyla birlikte 1169'da (1756) Medine'ye gitti. Ticaret maksadıyla gittikleri Mısır'da bulunduğu sırada simya ilmi ve sihir alanında tecrübe ve bilgilerini arttırdı. III. Mevlây Muhammed'in tahta geçtiği duyulunca İtalya, Fransa ve Portekiz sahillerini takip ederek ailesiyle birlikte ülkesine döndü. Zeyyânî, bu yolculukta uğradıkları Marsilya ve Barselona'da Avrupa şehirlerindeki önemli kalkınmayı görme imkânı buldu.

Fas'ta III. Mevlây Muhammed tarafından yönetimde (mahzen) kâtip olarak görevlendirilen Zeyyânî, yarım asırdan fazla hizmet edeceği Filâfi sarayındaki bu ilk görevi sırasında bilgisi ve üstün mevizetleriyle sultanın güvenini kazandı. Berberî lehçelerine vâkıf olduğundan sultan kendisini çeşitli bölgelerde isyan eden kabilelerle

ZEYYÂNÎ

görüşmeler yapmak için görevlendirdi ve uzlaşma haberleriyle geri döndü. Ardından Osmanlı elçisi Seyyid İsmâîl'in Fas ziyaretine karşılık I. Abdülhamid'e mektup ve değerli hediyeler sunmak üzere elçi sıfatıyla İstanbul'a gönderildi (28 Şevval 1200 / 24 Ağustos 1786). Yolda Tunus'a ve İspanya'nın Mâleka Limanı'na uğradı. Zeyyânî, Osmanlı Sarayı'nda büyük ilgiyle karşılandı. Padişah ona Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması durumunda Fas sultanının kendilerine borç para verip veremeyeceğini sorduğunda, "Söz konusu cihad olunca Fas sultanı Osmanlılar'a borç değil geri ödenmemek üzere önemli miktarda yardım etmeyi isteyecektir, Osmanlı Devleti'nden hiçbir şey esirgenmeyecektir" şeklindeki cevabıyla padişahın takdирini kazandı. İstanbul'da kaldığı üç ay zarfında Osmanlı devlet ricaliyle ve âlimlerle önemli görüşmeler yaptı. Hazîne-i Âmir'e'yi, darphâne'yi, cami, medrese ve kütüphaneleri ziyaret etti; her şeyi büyük bir dikkatle inceleyip araştırdı ve uzun notlar tuttu. Ayrıca Fas sultanının kütüphanesi için kitap satın aldı. Fas'a dönüşünde I. Abdülhamid'in cevabı mektubunu sultana arzeden Zeyyânî, Sicilmâse valiliğine getirildi. Burada bulunan Mevlây Süleyman'a yardımcı oldu. Sultan III. Mevlây Muhammed'in 1204 (1790) yılındaki ölümüne kadar bu vazifede kaldı. Ağâdîr'in idaresiyle görevlendirildiği Mevlây Yezîd döneminde ülkede istikrarın bozulmasından ve Mera-keş bölgesindeki isyanlardan sorumlu tutularak görevinden azledildi; önce Miknâs, ardından Rabat'ta hapsedildi ve mallarına el konuldu. Mevlây Yezîd'in ardından tahta çıkan Mevlây Süleyman onu yeniden sarayda görevlendirdi (1206/1792). Daha sonra Fas'ın en stratejik şehirlerinden olan, Cezayir Türkleri'nin almak istediği Vücd valiliğine tayin edildi. Ancak oraya giderken bedevîlerin saldırısına uğradı, arkadaşlarının çoğu öldürüldü ve eşyaları gasbedildi.

Zeyyânî'nin başına gelen bu olay onun kamu görevinden nefret etmesine yol açtı. Ülkesinden ayrılmak niyetiyle önce Vehrân'a (Oran) gitti, oradan Tilimsân'a geçip Ubbâd köyünde bir buçuk yıl tedris ve telifle meşgul oldu. Daha sonra yeniden seyahate çıktı. Vehrân, Cezayir ve Kosantîne'yi dolaştı, ardından çok iyi ağırlandığı Tunus şehrine geçti. 1 Cemâziyelevvel 1208 (5 Aralık 1793) tarihinde sıkıntılı bir gemi yolculuğu sonunda İstanbul'a ulaştı ve burada da büyük ilgiyle karşılandı. İstanbul'dan surre alayına katılarak Hicaz'a gitti. Hicaz'da görüştüğü, kendisi gibi sihir ve

şa'bezeye meraklı Akkâ Valisi Cezzâr Ahmed Paşa'nın bu alanda Suriye'de önemli gelişmelerin meydana geldiğini söylemesi üzerine o tarafa yöneldi. Ardından Mısır'a geçip Süleyman el-Feyyûmî, Abdurrahman el-Cebertî ve İsmâîl el-Abbâsî ile bir araya geldi. Otuz beş yıl önce ziyaret ettiği Kahire onu bu defa daha çok etkiledi. Zeyyânî Mısır'dan Tunus'a, oradan kara yoluyla Cezayir'e gitti ve burada yedi ay kaldı. Niyeti buraya yerleşmekti; fakat Mevlây Süleyman'ın daveti üzerine ülkesine döndü. Sultan tarafından yakın ilgiyle karşılandı ve "zü'l-vizâretayn" unvanıyla mahzenin başına getirildi, hâcib ile vezirin görevlerini birlikte yürütmeye başladı (1210/1795-96). Bu yıllarda Mera-keş'e giderek Mevlây Süleyman'ın vebadan ölen kardeşlerinin miras meselesini halletti. Arayış, Tıtvân ve Tanca gibi liman şehirlerinde gümrükleri denetledi. 1218'de (1803) çıkan isyanları önlemek amacıyla ikinci defa Sicilmâse valiliğine getirildi ve beş yıl sonra bu görevinden azledildi. Ardından inzivaya çekilen Zeyyânî hayatını ibadete ve telif çalışmalarına vakfetti. 4 Receb 1249 (17 Kasım 1833) tarihinde 102 yaşında Fas şehrinde vefat etti ve Nâsiriyye Zâviyesi hazinesine defnedildi.

Filâlîler döneminin meşhur devlet adamlarından ve en önemli tarihçilerinden olan Zeyyânî, bu hânedanın en meşhur sultanlarından sayılan birkaç sultanın hüküm sürdüğü dönemde yaşayan tek Faslı tarihçidir. Uzun süre yürüttüğü görevler sayesinde devleti, sultanları, devlet adamlarını, kabile reislerini ve halkı çok iyi tanıma fırsatı bulmuş, bu bilgilerini eserlerine aktarmış, Fas'ın dinî, siyasî, kültürel ve sosyal durumu hakkında önemli bilgiler vermiştir. Onun eserlerinin özgün taraflarından biri de Avrupa ülkeleriyle gerçekleştirilen diplomatik ilişkilerden bahsetmesi; ayrıca Portekiz, İspanya, Fransa ve İngiltere gibi devletler hakkında ticarî, tarihî ve coğrafi bilgiler aktarmasıdır. Eserlerinde başta Fiştâlî, İbnü'l-Kâdî ve İfrenî gibi Mağrib tarihçileri olmak üzere İslâm tarihçileri ve coğrafyacılarının eserlerinden de faydalanmıştır. Zeyyânî, aktif siyasî hayatına rağmen çoğu tarih, coğrafya ve seyahatnâme alanlarında geride on beşten fazla eser bırakmıştır.

Eserleri. 1. et-Tercemânü'l-mu'rib 'an düveli'l-meşriḳ ve'l-mağrib. Yaratılıştan 1228 (1813) yılına kadar gelen bir umumî tarihtir. Taberî gibi ilk dönem İslâm tarihçilerinin geleneğine bağlı kalan müellif eserinde "siyâsetü'l-mülûk" konusun-

daki mukaddimeden sonra Hz. Âdem, Nûh tufanı, Persler, Himyerîler, Mısır firavunları, İsrâilliler, Yunanlılar, Romalılar, Câhiliye Arapları, Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, İspanya'nın fethi, Abbâsîler, Fâtımîler, Ağlebîler, Eyyûbîler ve Osmanlılar'dan bahseder. Mağrib'de hüküm süren İdrîsîler, Murâbitlar, Muvahhidler, Merinîler, Vattâsîler, Nasrîler (Benî Ahmer), Sa'dîler ve ardından Mevlây Süleyman dönemine kadar (1228/1813) uzun süre hizmetlerinde bulunduğu Filâlîler tarihini ele alır. Fas'ta bulunan şerif sülâleleri, etnik grupları ve bunların yaşadıkları coğrafi bölgeler hakkında bilgi verir. Zeyyânî, eserinin bu bölümünde Sa'dî şerifleriyle Osmanlılar arasındaki ilişkilere geniş yer ayırmış, Osmanlılar'ın desteğiyle Fas tahtını el geçiren Abdülmelik ve Ahmed el-Mansûr devirlerini, Kasrûlkebîr savaşını ve Sudan seferini anlatmıştır. Ayrıca Sa'dîler'in yıkılış döneminde Dilâ ve Tâfilâlet bölgesindeki zâviyeler hakkında bilgi aktarmış, bu konuda Fiştâlî'nin *Mendâhilü's-ş-şafâ' fi me'âsiri mevâlinâ's-ş-şürefâ'* adlı kitabından faydalandığını belirtmiştir. O. Houdas, eserin bir bölümünü *le Maroc de 1631 à 1812* adıyla Fransızca'ya çevirmiştir (Paris 1886). Sa'dîler'le ilgili bölümü ise Roger le Tourneau *Histoire de la dynastie sa'dide* ismiyle ve Fransızca tercümesiyle birlikte neşre hazırlamış, ancak ölümü üzerine eser L. Mougin ve H. Hamburger tarafından neşredilmiştir (*Revue de l'occident musulman et de la Méditerranée*, XXIII [Aix-en-Provence 1977], s. 7-109). **2. el-Bustânü'z-zarîf fi devleti evlâdi Mevlây 'Alî eş-Şerîf. er-Ravzatü's-Süleymâniyye fi mülûki'd-Devleti'l-'Aleviyye ve'l-İsmâ'iliyye** adıyla da bilinen eser Filâlîler hânedanının 1813 yılına kadar gelen tarihirdir ve İfrenî'nin *Nûzhettü'l-hâdîsinin* devamı gibidir. Giriş kısmında yukarıdaki eserini özetleyen müellif Filâlîler dönemini bu eserindekinden çok daha geniş biçimde ele almış, özellikle Mevlây İsmâîl, III. Mevlây Muhammed, Mevlây Yezîd ve Mevlây Süleyman hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Müellifin burada anlattıklarının çoğunu bizzat yaşamış olması eserin kıymetini daha da arttırmaktadır. Bu eserin de ayrıca edebî kişiliğini ve geniş kültürünü yansıtan Zeyyânî, tanıttığı sultanların ve mahzende görevli devlet adamlarının yanlış davranışlarını eleştirmekten çekinmemiştir. Eseri Reşid ez-Zâviye neşretmiştir (Rabat 1992). **3. et-Tercemânetü'l-kubrâ fi aḥbâri'l-ma'mûr berren ve bahren.** Zeyyânî'nin Fas dışına yaptığı üç seyahat esnasında tuttuğu notlar-

dan faydalanıp yazdığı ve çeşitli konuları ele aldığı seyahatnâmesidir. Zeyyânî en hacimli eseri olan seyahatnâmesini hayatının son yıllarında yazmaya başlamış ve seksen altı yaşında iken tamamlamıştır (1233/1818). Eser müellifin kendi biyografisiyle ailesine ayırdığı ve seferlerinden bahsettiği bölüm; siyer-i nebî, Endülüs tarihi, Bilâdüşşam, İstanbul'un fethi, Osmanlı Devleti ve Kuzey Afrika tarihine tahsis ettiği bölüm; seyahat ettiği şehirler (İstanbul, Vehrân, Tunus, Dimaşk, Kahire, Kudüs, Medine, Mekke), bu şehirlerdeki tarihî eserler, şehirlerin coğrafi durumu vb. konularda bilgi verdiği bölüm olmak üzere üç kısma ayrılabilir. Daha çok gözlemlerine dayanan son bölümde Ayyâşî, Yûsî, Hâlid b. İsâ el-Belevî, İbn Nübâte el-Mısırî'nin seyahatnâmelerinden ve çeşitli tarih kitaplarından da yararlanmış. Bu bakımdan eser müellifin gezdiği İslâm dünyası ve özellikle Mağrib için en önemli seyahatnâmelerden sayılır. Ayrıca Filâlîler tarihi ve Fas-Osmanlı ilişkileri hakkında önemli bir kaynaktır. Eser Abdülkerîm el-Filâlî tarafından yayımlanmıştır (Rabat 1967, 1991). 4. *Tuhtetü'l-hâdî'l-mu'trib fi ref'i nesebi şurefâ'i'l-Mağrib*. Fas şeriflerinin soy kütüğüne dair olan eseri Reşid ez-Zâviye neşretmiştir (Rabat 1429/2008). 5. *et-Tâc ve'l-iklîl fi me'âsiri sultânî'l-celîl Süleymân b. Muhammed b. 'Abdillâh b. İsmâ'il* (Rabat Kraliyet Sarayı Ktp., nr. 616; Rabat Umumi Ktp., nr. K 241). 6. *El-fiyetü's-sülûk fi vefeyâtî'l-mülûk* (Rabat Umumi Ktp., nr. K 224). 7. *Tekmilü't-tercemân fi hilâfeti Mevlây 'Abdirrahmân* (Rabat Kraliyet Sarayı Ktp., nr. 2751). 8. *Cevheretü't-ticân ve fehresetü'l-yâkût ve'l-lû'lû'i ve'l-mercân fi zikri'l-mülûki'l-'Aleviyyîn ve eşyâhi Mevlây Süleymân* (Rabat Umumi Ktp., nr. K 112). Zeyyânî'nin kaynaklarda daha başka eserleri de zikredilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zeyyânî, *et-Tercemânetü'l-kübrâ fi aḥbârî'l-ma'mûr berren ve bahren* (nşr. Abdülkerîm el-Filâlî), Rabat 1412/1991, neşreden giriş, s. 29-47; a.mlf., *et-Tercemânü'l-mu'trib 'an düveli'l-meşriḳ ve'l-mağrib* (nşr. ve trc. Roger le Tourneau), Aix-en-Provence 1977; Selâvi, *el-İstikṣâ*, VIII, 93; É. Lévi-Provençal, *Les historiens des Chorfa*, Paris 1922, s. 142-208, 404; a.mlf., "Zayyânî", *EL²* (İng.), XI, 490-491; R. le Tourneau, "al-Zayyânî, historien des sa'diens", *Etudes d'orientalisme dédiées à la mémoire de Lévi-Provençal*, Paris 1962, II, 631-637; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seyirleri ve Sefâretnâmeleri* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1968, s. 137-141; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Mağribî'l-'Arabî*, Rabat 1979, II, 157-162; Abdullah Kennûn, *Meusû'atü meşâhiri ricâlî'l-Mağrib*, Beyrut 1414/1994, I/2, s. 7-39; Nâsirüddin Saidûnî, *Mine'l-türâşî'l-târi-*

hi ve'l-coğrafi li'l-garbi'l-Islâmî, Beyrut 1999, s. 476-486; a.mlf., "ez-Zeyyânî, Ebü'l-Kâsım b. Aḥmed b. 'Ömer", *Mu.AÜ*, XI, 405-407; Muhammed el-Fâsî, "el-Kâtibü'l-vezîr Muhammed b. 'Osmân el-Miknâsî", *Mecelletü Tiṭvân*, sy. 5, Rabat 1960, s. 16-24.

İSMÂİL CERAN

ZEYYÂNÎLER

(bk. ABDÜLVÂDÎLER).

ZEYYÂT, Ahmed Hasan

(أحمد حسن الزيات)

(1885-1968)

Mısırlı eğitimci,
edebiyatçı ve gazeteci.

2 Nisan 1885'te Dekahliye kazasına bağlı Talhâ'nın merkezi Demîre köyünde doğdu. Tarımla uğraşan bir ailenin çocuğudur. Babası Mısırlı bir aileden, annesi de aslen Medine'den Talhâ'ya göç etmiş bir aileden gelir. İlk eğitiminden sonra Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi. Gözleri zayıf olan hocası onu dinî kasideleri okumakla görevlendirince çeşitli toplumlarda şiir okumaya başladı. Bunun üzerine babası oğlu için Mütenebbî divanını temin ettiği gibi onu halk hikâyeleri okumaya teşvik etti. 1898'de Ezher'e girdi. Burada kaldığı on yıl içerisinde iki arkadaş Tâhâ Hüseyin ve Mahmud Zenâtî ile birlikte klasik Arap edebiyatına yöneldi. Bu üç arkadaş, Ezher'deki edebiyat derslerini takip ettiği gibi Mısır (Kahire) Üniversitesi'ndeki edebiyat derslerine ve Kahire'deki edebiyat meclislerine de katıldı. İlgilendikleri alanlar ve Ezher'in gelenekçi yapısına karşı çıkan mizaçları yüzünden Ezher'den uzaklaştırılma noktasına geldiler. Buradaki son yıllarında Seyyid b. Ali el-Mersaffî'nin Arap edebiyatı dersleri sırasında, insanların Hz. Muhammed'in kabri-ni tavaf etmesini "çürümüş kemikler etrafında dönmek" diye niteleyen Haccâc b. Yûsuf'u diğer öğrenciler küfürle suçlarken Zeyyât ile iki arkadaşı suçlamaya katılmadı. Bu durum Ezher'de hem öğrencilerin hem de hocaların onlara karşı tavrı almalarına, hatta onları küfürle suçlamalarına yol açtı. Ancak Kahire Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye başkanı Ahmed Lutfî es-Seyyid'in araya girmesiyle Ezher'den atılmaktan kurtuldular.

Ahmed ez-Zeyyât ve iki arkadaşı Ezher'i bitirdikten sonra Mısır Üniversitesi'ne girdiler; burada ünlü şarkiyatçılara talebelik ettiler. Böylece klasik Arap edebiyatı ile modern Batı edebiyatı onların beslendiği

iki kaynak oldu. Zeyyât, Ezher'deki son yılından başlayarak 1914'e kadar Kahire'de Fransız okullarında Arap dili öğretmenliği yaptı. Bu arada kendisi de Fransızca öğrendi ve Fransız edebiyatına hayran kaldı. Alman şairi Goethe'nin *Die Leiden des jungen Werthers* adlı eserini, ardından Lamartine'in *Raphaël*'ini ve diğer Fransız yazarlarından bazı hikâye ve şiirleri Arapça'ya tercüme etti. Daha sonra İbrâhim Abdülkâdir el-Mâzinî, Abbas Mahmûd el-Akkâd, Ebû Şâdî gibi dönemin önemli simalarıyla tanıştı ve panislamist Abdülaziz Çâviş'in kurduğu lisede Arapça dersleri vermeye başladı; 1919 Mısır millî hareketini destekleyen broşürler hazırlayıp yayımladı. 1922'de Amerikan Üniversitesi'ne Arap Dili Bölümü başkanı olarak tayin edildi. Bu dönemde Kahire'deki Fransız Hukuk Mektebi'ne kaydoldu ve son yılını Paris'te okudu. 1929-1933 yıllarında Bağdat'ta Yüksek Öğretmen Okulu'nda derslere girdi. Bağdat'taki bu tecrübeleri onu olgunlaştırdığı gibi Mısır kamuoyunu Arap milliyetçiliği yönünde bilinçlendirmeye sevketti. Kahire'ye döndükten sonra haftalık edebiyat dergisi *er-Risâle*'yi çıkarmaya başladı (1933-1953). Dergi bu yıllardaki kültürel hayatın önemli bir figürü durumuna geldi. Ardından *er-Rivâye* dergisini yayımladı. 1954 yılından vefatına kadar *Mecelletü'l-Ezher*'in editörlüğünü yaptı. 1946'da Kahire Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye'ye üye tayin edildi. Lecnetü teysîrî'l-kitâbe, Lecnetü Mu'cemi elfâzî'l-Kur'ân, Lecnetü'l-lehecât, Lecnetü'l-Mu'cemi'l-vasîf gibi bilimsel komisyonlarda görev yaptı. 1962'de Mısır'da edebiyat dalında devlet taktır ödülü kazandı. 1963'te Sanat ve Edebiyat Yüksek Şûrası üyeliğine seçildi. 12 Haziran 1968 tarihinde Kahire'de öldü.

Özellikle Fransız edebiyatından derinden etkilenmesine rağmen Zeyyât hiçbir zaman Mısır'daki yenilikçi edebiyatçıları arasında sayılmadı. Hatta yenilikçi edebiyata karşı uyarıcı bir konum sergilediği de söylenebilir. İfade tarzı daha çok "makâme" üslûbuna yakın edebî / sanatlı nesirdir. Kendisi aceleyle hazırlanmış basit eserleri şiddetle eleştirmiştir. 1942'de "Difâ'ani'l-belâğa" adıyla bir dizi makale yayımladı ve burada klasik belâğatın özellikleriyle edebî değerlerini inceledi. Selâme Mûsâ bu incelemelere *el-Belâğatü'l-'aşriyye ve'l-lugatü'l-'Arabiyye* adlı eseriyle (Kahire 1945) karşılık verdi. Zeyyât eski yeni tartışmalarında eski edebiyatın savunuculuğunu yaparken milliyetçi-kavmî edebiyatın karşısında durdu (Brugman, s.